

Қазақстан Республикасының сыртқы саудасының динамикасы мен құрылымы

Тұраров Дәурен, Тлетай Еркежан*

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

*E-mail: Erkezhan.125@gmail.com

DOI: [10.26577/SEDGCh.2023v2ca6](https://doi.org/10.26577/SEDGCh.2023v2ca6)

Андатпа

Тақырыптың өзектілігі Қазақстан Республикасы халықаралық нарықтағы өз жағдайын жақсарту үшін белсенді күресуде, ал Қазақстан үшін сыртқы сауда ұлттық экономиканы көтеру және ішкі экономикалық және әлеуметтік проблемаларды шешу үшін қаражаттың негізгі көзі болып табылады. Мақалада Қазақстан Республикасының сыртқы саудасының құрылымы зерттелді, 2013-2022 жылдардағы экспорт пен импорттың тауарлы құрылымына динамикалық талдау жасалды; Пандемияға дейін, пандемия кезінде және пандемиядан кейінгі экспорт пен импорттағы құрылымдық өзгерістерге зерттеулер жүргізілді. Мақсаты – Қазақстан Республикасының сыртқы саудасының даму тенденцияларын және олардың ағымдағы жағдайын бағалау. Әдістер – жүйелік, талдау және синтез әдістері сияқты жалпы ғылыми әдістер қолданылады. Сыртқы сауданың ең маңызды нысандары экспорт пен импорт болып табылады, өйткені бұл процестер елдің сыртқы сауда айналымын құрайды. Қазақстан Республикасының Сыртқы экономикалық қызметінің нәтижелерін талдай отырып, экспорт көлемі мен импорттың көлемінің өзгерісі талданды. Жалпы, отандық сыртқы сауданың дамуы тұсында бірқатар мәселелер тұр: шетелдік нарықтағы ауытқулар мен көптеген өзгерістерті болжай алу, нақты бір мемлекеттердің нарықтағы жағдайына ақпараттық көмек көрсету.

Түйін сөздер: сыртқы сауда, ДСҰ елдері, ЕАЭО елдері, шикізат тауарлары, өңдеуші өнеркәсіп тауарлары

JEL кодтары: F02, F10

1 Кіріспе

Қазіргі әлемде ел экономикасының табысты қалыптасуы мен жұмыс істеуінің шарттарының бірі оның басқа елдермен, аймақтармен және субъектілермен белсенді сыртқы экономикалық қызметінің болуы болып табылады, ол өз кезегінде дамушы ұлттық экономиканың маңызды құрамдас бөлігі болып қана қоймай, оны нығайтуға және

біртіндеп тұрақтандыруға әсер етеді. Кез-келген мемлекеттің сыртқы сауда көлемін сипаттайтын негізгі көрсеткіштердің бірі-тауарлардың экспорты мен импортының құндық мәндегі жиынтығы болып табылатын сыртқы сауда айналымы [1].

Басқа елдермен сауда-саттық елдегі бәсекелестіктің дамуына және ұқсас өнімдерді өндіруші шетелдік бәсекелестердің пайда болуы есебінен оның кеңеюіне, сондай-ақ отандық өндірістің тиімділігін арттыруға және елдің ұлттық табысының өсуіне, ұлттық валютаның нығаюына ықпал ететіндіктен, Қазақстан Республикасының сыртқы сауданың дамуының негізгі тенденцияларын қарастыру ерекше маңызды.

Президент сыртқы сауда қызметін жандандыру және шетел нарығындағы Қазақстан өнімдерін ілгерілетуді тапсырды. Мәселен, елімізде сауданы дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама қабылданды. Бағдарлама перспективалы экспортың және басым сату нарықтарын айқындайды, экспортты ілгерілету бойынша нақты шаралар кешенін және оның іске асырылу тиімділігін бақылау үшін өлшенетін нысаналы индикаторлар жүйесін қамтиды [2].

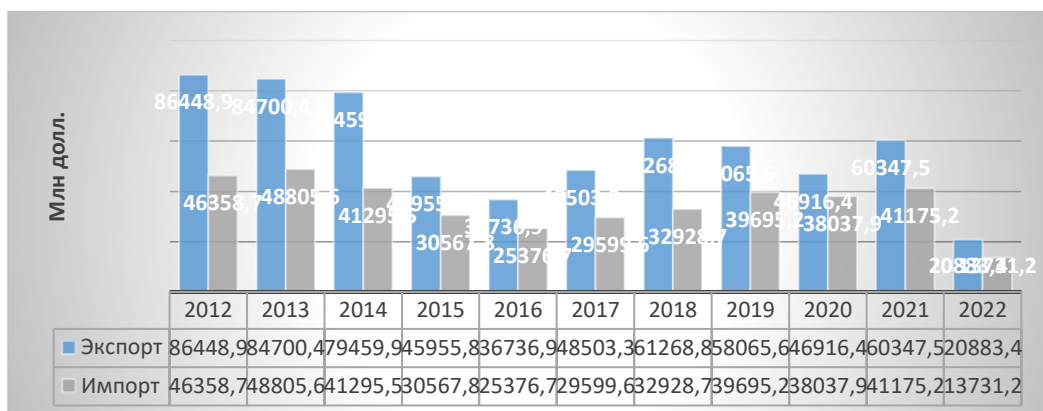
Дүниежүзілік Банктің деректері бойынша, Қазақстанның сыртқы саудасының ЖІӨ 17%-ды құрайды. Осылайша, мемлекеттік бағдарлама шеңберінде жүзеге асырылып жатқан, сыртқы сауданың арқасында әлемдік нарықта өз орнын ұстап тұратын жоғары елдердің біріне айналуы тиіс.

2 Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу барысында отандық және шетелдік ғалымдар мен зерттеушілердің ғылыми мақалаларының материалдары пайдаланылды. Зерттеу аясында елдің сыртқы сауда айналымының құрылымын: экспорт пен импортты, оның динамикасын және Қазақстан Республикасы Сыртқы экономикалық қызметіндегі өзгерістерге әкелген факторларды зерттеуді, сондай-ақ Қазақстан Республикасының сыртқы саудасының дамуының негізгі тенденциялары мен перспективаларын қарастыруды зерттеу қарастырылады. Зерттеу кезеңі ретінде 2013 жылдан 2022 жылға дейінгі уақыт аралығы таңдалды. Бұл кезеңдегі елдің даму тарихында жаңа коронавирустық инфекцияның (бұдан әрі – COVID-19) таралуымен ғана емес, сонымен қатар елде Санкциялар енгізумен байланысты тұрақсыз экономикалық және саяси жағдаймен сипатталды. Сыртқы сауда бойынша негізгі әріптес елдерді, сыртқы сауданың ағымдағы жағдайы мен ерекшеліктері сандық деректер мен статистикалық мәліметтер, жүйелеу, салыстыру әдістері арқылы зерттелді.

3 Нәтижелер мен оларды талқылау

Әлемдік экономика бүгінде беріктікке сыналуда. Күн тәртібінде Украинадағы арнайы әскери операция, Ресейге қарсы ауқымды Санкциялар, азық — түлік дағдарысының шиеленісуі, жеткізілім тізбегінің жаһандық бұзылуы және әлемдік ауқымдағы инфляцияның өсуі тұр. Өзгерістер әлемдік экономиканың жаңа, үнемі өзгеріп отыратын жағдайларында өз орнын іздеуге мәжбүр болған, Қазақстанды да айналып өткен жоқ. Елдің әлемдік экономикаға қаншалықты терең енгенін түсіну үшін Қазақстанның 2021 жылғы сыртқы саудасы жөніндегі деректерге назар аударған жөн. Бір жағынан, сыртқы сауда үш ірі аймақ: Еуропа (31%), Азия (32,6%) және ТМД елдері (32,7%) арасында біркелкі бөлінген. Екінші жағынан, егер экспорт пен импорттың құрылымы талданса, сурет басқаша көрінеді. Қазақстан экспортының 80% — ға жуығы посткеңестік кеңістіктен тыс-Еуропа мен Азияға кетеді. Сонымен қатар, импорттың шамамен 50% — ы бұрынғы кеңестік республикалардан, ең алдымен Ресейден келеді; импорттың тағы 20% - ы Қытайдан келеді. Іс жүзінде Қазақстан минералдық шикізатты жаһандық нарықтарға сатады, ал түскен валютаға жақын көршілерінен халық тұтынатын тауарларды, электрониканы, машиналарды, жабдықтарды, азық — түлік пен құрылыс материалдарын-өмір сүру үшін қажет нәрсенің бәрін сатып алады. Ашық экономика тұжырымдамасын ұстана отырып, Қазақстан 170-тен астам елмен сыртқы сауда байланысын жүзеге асырады. 2021 жылы Қазақстан Республикасы әлемде экспорт бойынша 50-ші және тауарлар импорты бойынша 62-ші орында болды. Қызметтерге келетін болсақ, 2021 жылы Қазақстан экспорт бойынша 72-орынды және импорт бойынша әлемде 68-орынды иеленді. Әлемдік тауар экспортындағы Қазақстан Республикасының үлесі 31.12.2021 жылғы жағдай бойынша 0,26%, ал импортта – 0,17% құрайды. Экспорт бойынша отын мен тау-кен өндіру өнеркәсібінің өнімдері (76.1%), ал импорт құрылымында өңдеу өнеркәсібінің өнімдері (83.1%) басым. Экспорт бойынша сауда серіктестерінің ішінде ең көп үлес Еуроодаққа (34,9%) және Қытайға (16,7%) тиесілі. Өз кезегінде Қазақстан импортының негізгі көздері Ресей (36,7%) және Қытай (17,1%) болып табылады [3].

*Ескерту: 2022 жылғы ақпарат қаңтардан-маусымға дейінгі кезеңдегі деректер ұсынылған.

Сурет-1. Қазақстанның 2012-2022 жылдар аралығындағы экспорт және импорт көрсеткіштері, млн долл. [4].

Жоғарыдағы 1-суретте 2012-2022 жылдардағы импорт және экспорт көрсеткіштері қарастырылған, ең жоғарғы импорт 2013 жылы 48 805,6 млн долл., ал ең төмен 2016 жылы 25 376,7 млн долл., болды. Экспорт бойынша ең жоғарғы көрсеткіш 2012 жылы 86 448,9 млн долл., ең төмен көрсеткіш 2016 жылы 36 736,9 млн долл., болды. 2013 жылдан бастап 2016 жылға дейін экспортта, импортта құлдырады. 2015-2016 жж., бұл елдің сыртқы саудасының әлемдік қаржы-экономикалық дағдарыстарға, әлемдік экономиканың өсу динамикасына тәуелділігін көрсетеді. 2017 жылдан бастап 2018 жылға дейін экспорт пен импорт көлемі тұрақты түрде өсті. 2020 жылы 2019 жылымен салыстырғанда экспорт көлемі 11 149,2 млн долл., импорт көлемі 1 657,3 млн долл., азайды. 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда 13 431,1 млн долл. өсті. Экспорт динамикасын қарастыра отырып, 2019 жылмен салыстырғанда 2020 жылғы көрсеткіштің 21% - ға төмендеуін және 2021 жылы оның қалпына келуін, 2020 жылғы деңгейден 45,9% - ға жоғары екенін атап өтуге болады. зерттелетін кезеңнің ортасында көрсеткіштің төмендеуі COVID-19 нәтижесінде шектеу шараларын енгізумен, санкциялардың күшеюімен, әлемдік құлдырау аясында рубльдің әлсіреуімен байланысты мұнай бағасының өсуі, жаңа сауда соғыстарының күшеюі, сондай-ақ тауарлар мен қызметтерге сұраныстың әлемдік құлдырауы, соның ішінде елдің жалпы экспортындағы ең үлкен үлесті құрайтын энергетикалық және шикізат сатылымдарының төмендеуі. [5]

2019-2021 жылдардағы импорт динамикасына сілтеме жасай отырып, 2019 жылмен салыстырғанда 2020 жылғы көрсеткіштің төмендеуінің ұқсас тенденциясын (5,8% - ға) және келесі жылы осы көрсеткіштің 26,7% - ға қайта өсуін байқауға болады. Импорттың төмендеуінің себептері жоғарыда аталған шаралар (шектеу шаралары, Санкциялар және т.б.) болып табылады.

Дегенмен 2020 жылы экспорттың төмендеуі кезеңдегі импорттың төмендеуіне қарағанда айқынырақ, дегенмен ел экономикасында сауда балансының оң сальдосы байқалады.

2012-2022 жылдар аралығында Қазақстан Республикасы тауарлардың экспорты мен импортын талдай отырып, 2019-2021 жылдарда тауарлар экспортының абсолютті көрсеткіштерінің бүкіл зерттелген кезеңдегі импорт көрсеткіштерінен асып кетуін атап өтуге болады. Ел сауда балансының оң сальдосымен сипатталады, бұл өз кезегінде отандық өндіріс қарқынының артуын, ел ішінде өндірілетін тауарлардың әлемдік нарықтарға сұранысын, ұлттық экономиканы көтермелеу және ұлттық валютаны нығайту бойынша белсенді саясат жүргізуді көрсетеді.

2021 жылы Қазақстан Республикасының басқа елдермен сыртқы саудасындағы жағдай жақсара бастады. Шектеу шаралары біртіндеп әлсірейді, шекаралар ашылады, Қазақстан Республикасы экономикасының іскерлік белсенділігі қалпына келеді. Нәтижесінде шикізат пен материалдардың бағасы өсуде, тауарлардың экспорты мен импорты коронавирустық шектеулерге дейін болған қарқын ала бастайды, тіпті олардан асып түседі [6].

Батыс елдерінің санкциялық саясаты Қазақстан экономикасының дамуына, әсіресе қаржы секторына теріс әсер еткеніне қарамастан: елден капиталдың кетуі, көптеген инвестициялық жобалардың "қатып қалуы", банк секторының дамуына және әртүрлі инвестициялық секторлардың жағдайына әсер ететін Батыс ұйымдарының арналарымен өзара әрекеттесуді тоқтата тұру әлемдік сауда саласына да елеулі өзгерістер әсер етті. Алайда, экономиканың кейбір секторларында (мысалы, ауыл шаруашылығы саласы) санкциялар мен оларға сәйкес келетін қарсы санкциялар қазіргі жоғары бәсекелестікті бейтараптандыруға мүмкіндік берді, осылайша отандық өндіріс қарқынын арттыруға және қызмет аясын кеңейтуге ықпал етті.

Соңғы 10 жылда Ресейдің Қазақстанның сыртқы саудасындағы үлесі тұрақты түрде өсті, ал ЕО — ның үлесі төмендеді. Егер 2013 жылы Ресей мен Еуропалық Одақтың үлесіне Қазақстанның сыртқы саудасының тиісінше 18,4% және 40,8% тиесілі болса, 2021 жылға қарай Ресейдің үлесі 24,2% — ға дейін өсті, ал ЕО-29,6% - ға дейін қысқарды.

Бүгінгі таңда Ресей-Қазақстанның негізгі сауда серіктесі. Мәселен, оған Қазақстандық импорттың 35% - дан астамы тиесілі. 2021 жылғы мәліметтер бойынша, Қазақстанға әкелінетін сүректің, ағаш материалдарының, целлюлоза-қағаз өнімдерінің, металдар мен олардан жасалған бұйымдардың 70% - дан астамы, құрылыс материалдары мен азық-түлік тауарлары көлемінің жартысынан астамы, химия өнеркәсібі өнімдерінің 40% - дан астамы, Машиналар, жабдықтар мен көлік құралдарын жеткізудің төрттен бір бөлігі Ресейге тиесілі [7].

Қазақстанның осы жағдайдағы басты мүддесі-экспортты сақтау және мүмкіндігінше әртараптандыру, сондай-ақ азық-түлік пен халық тұтынатын негізгі тауарлардың тұрақты импортын қамтамасыз ету.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының сыртқы саудасын зерттеудің маңызды кезеңдерінің бірі - жекелеген елдердегі экспорты мен импортының құрылымын, оның бүкіл кезеңдегі динамикасын егжей-тегжейлі және жан-жақты зерттеу.

Кесте-1. 2012-2022 жылдардағы Қазақстан тауарлар экспортының географиясы, млн долл.

Экспорт	31.1 2.12	31.1 2.13	31.1 2.14	31.1 2.15	31.1 2.16	31.1 2.17	31.1 2.18	31.1 2.19	31.1 2.20	31.1 2.21	2022
ДСҰ елдері	88,6 4	81,6 1	75,9 1	43,3 3	34,2 1	46,3 1	58,7 2	57,1 6	46,3 1	59,3 4	48,26
ЕАЭО елдері	7,56	6,61	7,15	5,12	3,93	5,26	6,05	6,41	5,67	7,81	6,51
Дереккөз негізінде автормен құрастырыған[8]											

* Ескерту: 2022 жылғы ақпарат қаңтар-қыркүйек кезеңдегі деректер ұсынылған.

1-кестеге сәйкес, 2012-2022 жылдар ішінде Қазақстан тауарлар экспортының ең үлкен үлес салмағы алған ДСҰ елдері 88,64 млн долл. құрады. Одан кейін ДСҰ мемлекеттермен экспорт (2015 жылдан бастап жалпы экспортта үлес салмағының тұрақты болуы және оның 2021 ж. жоғарылауы байқалды), ең аз үлесті ЕАЭО елдерімен 2016 жылы 3,93 млн долл., экспорт құрайды, зерттелетін кезеңнің барлығы төмендеу және өсу үрдісі.

Кесте-2. 2017-2021 жылдардағы Қазақстанның ЕАЭО елдерімен экспорт, млн долл.,

	31.12.17	31.12.18	31.12.19	31.12.20	31.12.21
Ресей	4 639,0	5 279,8	5670,9	5007,1	7 018,7

Беларусь	101,2	105,1	106,8	77,3	110,3
Армения	5,570	4,923	4,42	6,406	10,333
Қырғызстан	516,7	656,9	624,1	581	674,8
ЕАЭО елдерімен барлығы	5 262,5	6 046,7	6406,2	5671,9	7 814,1
Дереккөз негізінде автормен құрастырыған[8].					

2-кестеде 2017-2021 жылдардағы Қазақстанның ЕАЭО елдерімен экспорт бойынша жеке-жеке қарастырсақ, 2017 жылы бірінші орынды Ресей 4 639 млн долл., бастап тұр. Содан кейін Қырғызстан, Беларусь және Армения жалғастыруда. Ең жоғарғы көрсеткіш 2021 жылы байқалған, 2020 жылмен салыстырғанда 2011,6 млн долл., жоғарылаған. Бұл елдердің ішінде ең аз экспорт Армения елімен екені көрсетілген.

Кесте-3. 2012-2022 жылдардағы Қазақстан тауарлар импортының географиясы, млн долл.

Импорт	31.12 .12	31.12.1 3	31.12 .14	31.1 2.15	31.1 2.16	31.1 2.17	31.1 2.18	31 2.19	31.1 2.20	31.1 2.21	2022
ДСҰ елдері	42,68	46,65	39,04	29,0	23,7 1	27,5 7	31,2 5	37 ,0 3	34,9 2	36,6 3	31,67
ЕАЭО елдері	18,12	19,02	14,94	11,2 0	9,86	12,5 2	14,1 0	15 ,2 9	14,7 1	18,7 7	13,34
Дереккөз негізінде автормен құрастырыған[8]											

* Ескерту: 2022 жылғы ақпарат қаңтар-қыркүйек кезеңдегі деректер ұсынылған

3-кестеге сәйкес, 2012-2022 жылдар ішінде Қазақстан тауарлар импортқа қатысты сол құрылым сақталады (ДСҰ елдермен импорт үлкен үлесті алады, ЕАЭО елдерімен импорт ең аз үлес салмаққа ие). Алайда, үлес салмағының динамикасы экспорт көрсеткіштерінен ерекшеленетінін атап өткен жөн: 2016 жылдан бастап 2019 жылға дейін ДСҰ елдерімен импорттың үлесі тұрақты түрде артып келді, бірқалыпты үрдіс ЕАЭО елдерімен де импортта байқалады.

Қазақстанның ДСҰ-ға мүше елдермен салаішілік саудасы ел осы халықаралық ұйымға кіргеннен кейін сауда қатынастарының дамуының

оң серпінімен сипатталады, яғни Республиканың ДСҰ-ға кіруі салаішілік саудаға оң әсер етеді.

Яғни, Республиканың ДСҰ-ға кіруі салаішілік сауда саттық кәсіпорындар мен бірқатар мемлекеттер үшін оң жағдайларды қамтиды. Оған себеп: ең алдымен ол тауарлардың құрылымын дифференциацияландыруға ықпалын тигізеді. Екіншіден алатын болсақ, егер ол қандай да бір диапазонда салыстырмалы артықшылықтарына орай тауарлардың жекелеген түрлерін өндіруге шешім қабылдаса, мемлекетке біршама экономикалық пайда алуға ықпал етеді. Үшіншіден қарастыратын болсақ, салаішілік сауда саттық кәсіпорындарға жаһандық қосымша құн жүйесіне кіруге, бұл стратегия инновацияны дамытуға мүмкіндік туындатады. Егер үш жылдық кезеңді қарастыратын болсақ, онда елдің жалпы көрсеткіштерінде ДСҰ экспорттың да, импорттың да тұрақты жоғары үлесін атап өтуге болады.

Кесте-4. 2017-2021 жылдардағы Қазақстанның ЕАЭО елдерімен импорт, млн долл.,

	31.12.17	31.12.18	31.12.19	31.12.20	31.12.21
Ресей	11733	13237,5	14 312,1	13 768,2	17605,5
Беларусь	531,7	607,3	662,5	664,9	780,7
Армения	5,033	9	7,081	7,829	10,485
Қырғызстан	248,5	243,6	315,7	267,6	375,8
ЕАЭО елдерімен барлығы	12518,2	14097,4	15 297,4	14 708,5	18772,5
Дереккөз негізінде автормен құрастырыған[8].					

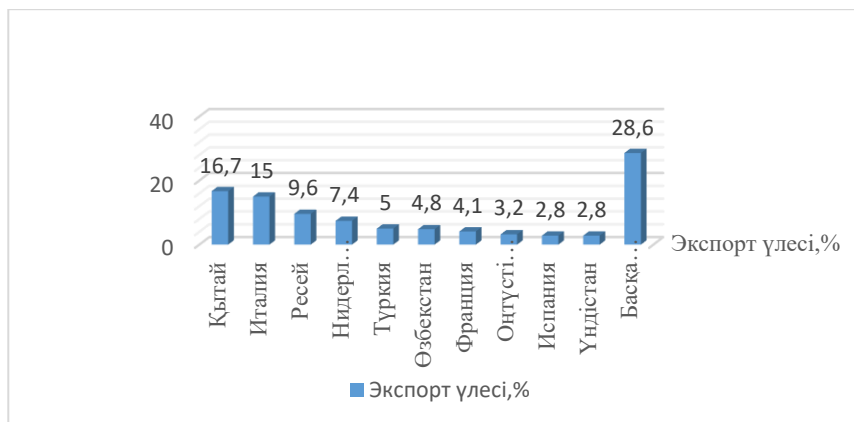
4-кестеде 2017-2021 жылдардағы Қазақстанның ЕАЭО елдерімен импорт бойынша қарастырылған, 2017 жылы бірінші орынды Ресей 11733 млн долл., бастап тұр. Содан кейін Беларусь, Қырғызстан және Армения жалғастыруда. Ең жоғарғы көрсеткіш 2021 жылғы байқалған, 2020 жылмен салыстырғанда 3837,3 млн долл., жоғарылаған. Бұл елдердің ішінде ең аз экспорт сияқты импортта Армения елімен екені көрсетілген.

Әрі қарай, өндірілетін тауарлардың негізгі санаттары бойынша Қазақстан Республикасының экспорт пен импорт серіктестеріне тоқталсақ,

Сондай-ақ, зерттеу кезеңінде Қазақстан Республикасының сыртқы сауда серіктестерінің құрылымында айтарлықтай өзгерістер байқалмайтынын атап өткен жөн. 2021 жыл экспорттың көлемі

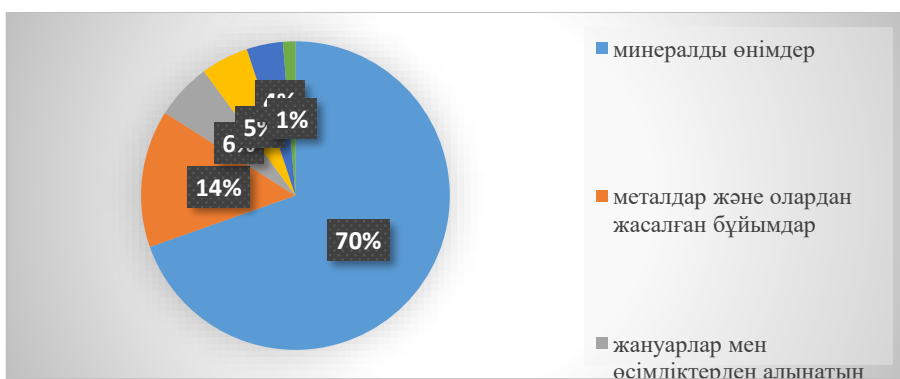

бойынша, негізгі сауда серіктесі Қытайға тиесілі, 16,7% (9 878,8 млн долл.) құрады. Екінші орында Италия-8 890,2 млн АҚШ доллары немесе барлық экспорттың 15%. Үшінші орында Ресей 5 664,2 млн АҚШ доллары (9,6%). Төменде 2-суретте көрсетілген.

*Ескерту: дереккөз негізінде автормен құрастырыған[8]
 Сурет-2. Қазақстанмен экспорт бойынша топ-10 серіктестер үлесі.

Осының салдарынан Қазақстан Республикасын алыс шетелдермен сыртқы экономикалық қатынастары үшін экономикалық қызметтің әртүрлі салалары мен салаларындағы ынтымақтастықты дамыту, белгілі бір санаттағы өнімдерді тиісті нарыққа шығару кезінде кедергілерді жою, сондай-ақ тиісті елдер арасындағы шекарада орналасқан аумақтарды дамытуға инвестицияларды жүзеге асыру тұрғысынан тартымды деген қорытындыға келген жөн.

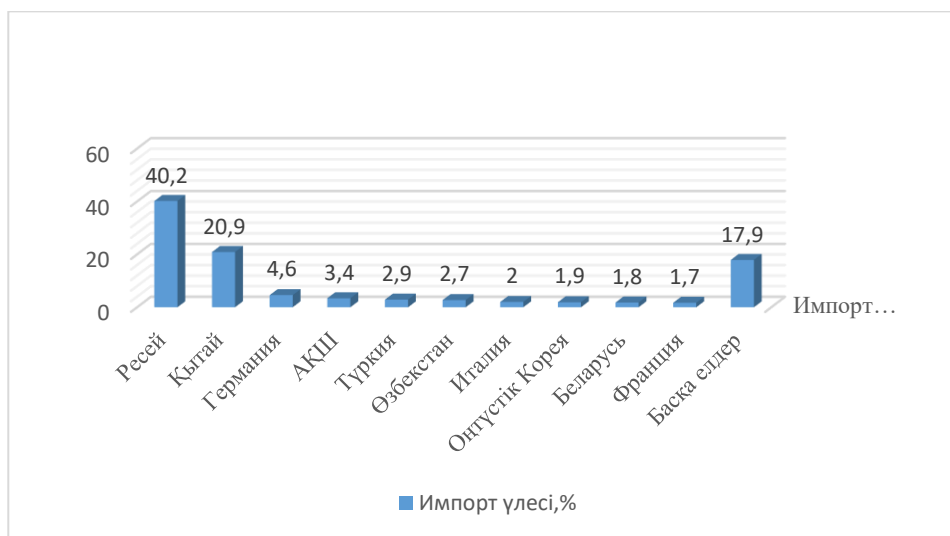

*Ескерту: дереккөз негізінде автормен құрастырыған[8]
 Сурет-3. Экспорттың 2022 жылғы салалық құрылымы қаңтар-қыркүйек, %

3-суретте экспорттың 2022 жылғы салалық құрылымы қаңтар-қыркүйек айлары бойынша талданған. Экспорттың негізі-минералды шикізат, бірінші кезекте — шикі мұнай. Қазақстанның Энергетика министрлігінің мәліметінше, 2021 жылы Республикадан мұнай экспорты 67,6 млн тоннаны құрады, қазақстандық мұнай экспортының 80% - ға жуығы "Каспий құбыр консорциумы" (КҚК) арқылы өтеді. 2021 жылы қазақстандық кен орындарын Новороссийск портымен байланыстыратын консорциумның құбыры арқылы мұнай Еуропада, Таяу Шығыста, Оңтүстік және Шығыс Азия елдерінде тұтынушыларға жеткізу үшін танкерлерге тиеледі, Қазақстандағы ең ірі Теңіз кен орнынан (26,6 млн т), сондай-ақ Қашағаннан (15,7 млн т) және Қарашығанақ (10,3 млн т), Барлығы 52,6 млн тонна мұнай өтті

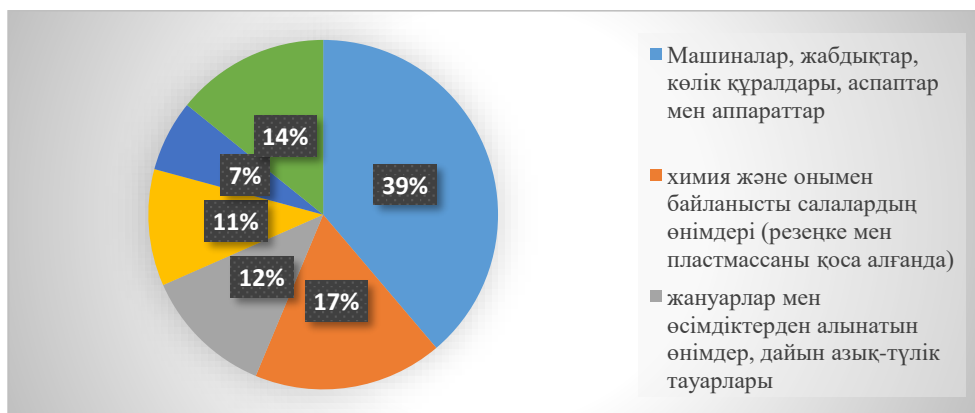
Қазақстан Еуропадағы ең ірі мұнай жеткізушілердің бестігіне кіреді. Бұл ретте негізінен қазақстандық мұнайды жеткізу Оңтүстік Еуропа елдеріне — Италия, Греция, Испанияға жіберіледі. 2022 жылдың бірінші жартысында Украинадағы әскери операция аясында Қазақстанның Еуропа елдеріне экспорты 18,8 млрд долларға дейін өсті, ал өткен жылы осы кезеңде ол тек 11,6 млрд доллар құрады.

COVID-19 пандемиясы кезінде байқағанымыз, шикізаттық емес экспорттың айналымдағы үлесін арттыруды жылдамдату қажет екені. Бұл экспорттық белсенділіктің құлдыраған жағдайда сыртқы сұранысы тұрақты арналарды ашатын болады.

*Ескерту: дереккөз негізінде автормен құрастырыған[4]
Сурет-4. Қазақстанмен импорт бойынша топ-10 серіктестер үлесі.

2021 жылы импорт көлемі 39 790,7 млн АҚШ долларын құрады. Бірінші орында Ресей- 16 013,5 млн АҚШ доллары, екінші орында Қытай-8 321,7 млн доллар немесе барлық импорттың 20,9%. Үшінші орында Германия – 1 815,3 млн АҚШ долларын немесе импорт үлесінің 4,6 % - ын құрайды. Төменгі 5-суретте негізгі импортталатын тауар топтары қарастырылған.

*Ескерту: дереккөз негізінде автормен құрастырылған [4].
 Сурет-5. Импорттың 2022 жылғы салалық құрылымы қаңтар-қыркүйек,%

5-суретте импорттың 2022 жылғы салалық құрылымы қаңтар-қыркүйек айлары бойынша талданған. Импорт: ең үлкен үлесті машиналар, жабдықтар, көлік құралдары, аспаптар мен аппараттар) алады (жалпы импорттығы үлес 39% алады), алайда оның 2020 жылы тұрақты төмендеуі және 2021 жылы қайтадан өсуі байқалады 2019 жылдың мәніне жете алмай. Химия өркәсібінің өнімдері де ел импортында қарқын алуда (үлестің 17% - ын алады).

Еуразиялық одақтың басты міндеті сауданы барынша болуы қажет. Ол үшін ең алдымен елімізге жаын көрші мемлекеттермен достық қарым қатынаста саудан дамыту керек. Мысалға алатын болсақ, Еуропалық одаққа кіретін мемлекеттердегі сауда айналымы барлық делік сауданың 62%- на, НАФТА 46%-ға дейін жетеді. Еуразиялық одақтағы тауар айналымы пандемия кезінде 10%-ды құрады, ал оған дейін 13%-ды көрсеткен еді. Еуразиялық одақтың даму стратегиясының жобасында Қазақстан Республикасының тауарларының одаққа мүше мемлекеттердің нарықтарына кедергісіз кіруді қамтамасыз ету мүддесі орын алды.

Сонымен қатар, ол сыртқы сауда дипломатиясы аясында сауда протекционизмімен қатар күрес жүргізіп жатқанын атап өтті. Белгілі болғандай, мемлекеттер қоғамдық-саяси немесе қаржылық жағдайларға сәйкес отандық өнімді растамайтын көптеген жағдайлар бар. Мысалы, өткен жылы Ресей Федерациясының аумағы арқылы Украинаға көмір транзиті кезінде кездескен кедергілер жойылды. Осындай тәсілмен көмір шығару көлемін 39% - ға арттыру туралы шешім қабылданды, бұл жағдайда 139 мың тоннаға дейін бар. Қазіргі уақытта Америка Құрама Штаттарымен бірге кремний өндірушілерінің мүдделерін қорғауға қатысты диалог жүргізілуде.

Экспорттаушыларды мемлекеттік қолдаудың жаңа тұжырымдамасымен көтермелеу басталды. Компанияларға жаңа нарықтарға шығумен қатар экспортты белсенді қалыптастыруға көмек көрсетілетін болады. Тамақ өнеркәсібінде Қытайға экспортталатын шамамен 41 компания таңдалды. 2025 жылға қарай экспортты жеделдетуге көмек тағы 601 қазақстандық компанияның сенімді экспорттаушылар тобын ұлғайтуға мүмкіндік береді. Бұл экспорттың 4 миллион 413,3 миллион өсуіне, сондай-ақ 35,6 миллиард теңгеге қосымша салық шегерімдерін сатып алуға кепілдік береді.

Сауданы қалыптастыру үшін негізгі қызығушылық электрондық коммерцияға бағытталған. Бұл пандемия кезінде өскен жаһандық үрдіс. Егер өткен жылы Қазақстанда электрондық сауда көлемі біршама 710 млрд теңге жинаса, бұл жағдайда 2020 жылдың бастапқы жартыжылдығында ғана интернет-сауданың мөлшері 435 млрд теңге жинады. 2021 жылдың соңына қарай ол 910 млрд теңгеге жетеді. Ал 2022 жылға қарай онлайн сатып алу ауқымы 2 трлн теңгеге немесе мемлекеттің барлық бөлшек саудасының 12% - на жетуі мүмкін. Мониторингке сәйкес, 2025 жылға қарай электрондық сауда 14% саудасаттыққа қол жеткізеді. Біздің кәсіпкерлерге Дүниежүзілік электрондық коммерция платформаларын игеруге көмектесу үшін SIM Alibaba, Ebay, Amazon және Wildberries-пен бірге диалог жүргізеді. [9].

Сол сияқты, электрондық сауда айтарлықтай жеңілдетеді және жеке сатуды, әсіресе халықаралық сатуды ынталандырады.

5 Қорытынды

1. Қазақстанның 2012-2022 жылдар аралығындағы сыртқы сауда айналымының, тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің экспорты мен импортының, сыртқы сауданың жан басына шаққандағы орташа көрсеткіштерінің өсуімен сипатталады. Сонымен бірге, сыртқы сауда тиімділігі көрсеткіштерінің төмендеу үрдісі байқалады. Бұл жағдай мәселелерді анықтау және оның даму перспективаларын айқындау,

сондай-ақ әлемдік шикізат нарықтарының конъюнктурасына тәуелділікті төмендету жөніндегі шараларды жандандыру үшін елдің сыртқы саудасының құрылымдық ерекшеліктерін зерделеу қажеттілігін туғызады.

2. Елдің даму тарихында жаңа коронавирустық инфекцияның (бұдан әрі – COVID-19) таралуымен ғана емес, сонымен қатар елде санкциялар енгізумен байланысты тұрақсыз экономикалық және саяси жағдаймен сипатталды.

3. Сыртқы сауда бойынша негізгі әріптес елдер: Қытай, Ресей, Қырғызстан, Түркия, АҚШ, Германия, Италия бойынша сыртқы сауданың ағымдағы жағдайы мен ерекшеліктері сандық деректер мен статистикалық мәліметтер бойынша талқыланды.

4. Экспорт географиясының өзі экспорт құрылымына қарағанда көбірек ерекшеленеді, бірақ өнеркәсіптік өнімдер мен материалдардың географиясы өзіндік сипаттамаларды қамтиды. Өңдеу өнеркәсібінің өнімдері негізінен ЕО нарықтарына бағытталған. Мысалы, өнімдер тек 4-5 мемлекетке экспортталады, бұл жағдайда басқалары басқа мемлекеттерге айтарлықтай экспортталмайды, бірақ өнімдердің саны әдетте 9-дан аспайды, яғни мемлекеттегі маркетингтік саясат тиісті түрде жұмыс істемейді.

5. Соңғы жылдағы салалық құрылым бойынша экспорт және импорт көрсеткіштері талданды. Импортта ең үлкен үлесті машиналар, жабдықтар, көлік құралдары, аппараттар, ал экспорт бойынша ең үлкен үлесті бастапқы және қайта өңделген тауарлар құрайды. Еліміздің экономикалық даму бағытында кешенінің шикізат құрамдас бөлігін әртараптандырып, перспективалары елдің шаруашылық мен төмендетудің табыстылығын айқындау қажет.

Әдебиеттер

[1]. А.Ю. Мунши, С.В. Курихин, А.Ш. Мунши, XXI ғасырда Қазақстан Республикасының сыртқы саудасын дамыту. - 2017. - № 4 (30). - Б. 47-52.

[2]. "Қазақстан Республикасының сауда және интеграция министрлігі "[Электрондық ресурс].- URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/activities/1626?lang=kk>

[3]. ДСҰ елдерінің ресми сайты: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/trade_profiles_list_e.htm

[4]. Қазақстанның Даму Банкінің ресми сайты: <https://www.kdb.kz/>

[5]. Вячеслав Ю. Д. Қазақстанның ЕАЭО елдерімен сыртқы экономикалық ынтымақтастығының негізгі тенденциялары мен қорытындылары//посткеңестік кеңістік мәселелері. – 2020;7(3):347-364

[6]. Мадиярова Д. М., Амирбекова А. С. Қазақстан Республикасының сыртқы саудасының қазіргі жай-күйін зерттеу // Беларусь экономикалық журналы. - 2017. - № 4 (81). - С

[7]. Судакова Ю. М. Қазақстанның сауда саясатындағы тарифтік емес реттеу ерекшеліктері. Шығыс. Афро-азиялық қоғамдар: тарих және қазіргі заман. 2019

[8]. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистикалық бюросының ресми сайты: <https://stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/6>

[9]. Strategy2050.kz аналитикалық шолу порталының сайты: <https://strategy2050.kz/news/aza-stanny-sauda-sayasaty-ishki-zh-ne-syrt-y-sauda-ekport-pen-import-zh-ne-salany-damytu-shin-oyyl-a/?ysclid=lau17jh1xh274908110>